

Csűrös Miklós

KÁLNOKY INEDITUS

Bárhogyan igyekszünk is az írói életművet a tehetség, az alkat és a szerep, Gulyás Pál rokonszenves összefoglaló szavával a „*növésletu*” jegyében áttekinteni, komolyan vendő ellenpéldák figyelmeztetnek, hogy az oeuvre külső sorsát is számba kell venni, legalább annyira, amennyire a visszhang (vagy hiánya), a támogatás vagy az elhárítás gesztusai, a kritika, a cenzúra, netán más tényezők az alkotót és az alkotást segítik vagy hátráltatják. Kálnoky Lászlónak, mint annyi minden másban, az elfogadás és befogadás dolgában is szeszélyes, váltakozó, egyenetlen sors jutott osztályrészéül. Első kötete 1939-ben a legkésőbbi volt a nemzedéktársakéival összehasonlítva. A következő kettőre tizennyolc, majd újabb tizenhárom évet kellett várnia. A hetvenes évek második felében, rejtélyes biopszichikai forrásokból felfrissülve, szó szerint „megtáltosodott”: kiadójától támogatva évente jelentette meg új meg új köteteit, s bár legendának látszik, nem torzít az a történet, hogy közvetlenül a *HÓSTETTEK AZ ÜLŐKÁDDBAN* című kötet korrigálása után halt meg, az ismeretlenbe való ajtónyitás megindító metaforájával:

*„szerencse hogy túl nehezen nyílik meg az az ajtó
szerencse hogy nehéz lesz rám találni
szerencse hogy még meg sem született aki majd rám talál
és visszaszólít egy olyan világba
ahol már nem kívánok élni”*

Többnyire nagy költőknek adatik meg, hogy ilyen végzetesen találkozzék egymással a nekik rendelt sors és utolsó leírt soruk. Úgy tűnhet föl, hogy Kálnokyt idős korában kárpótolta a szerencse azért a mellőzésért, amelyet költői és emberi lelkiismeretessége, főleg pedig gáncsolóinak az akadályozásban szívós kitartása motivált. Évüzedek múltak el úgy, hogy műfordításon kívül semmi sem jelent meg a tollából, viszont a hetvenes évek második felétől kezdve csak azt nem közölte, amit nem akart. Ezért az érdem a *Kortárs* folyóirat és a Magvető Kiadó akkori vezetőit illeti meg. Impresszionisztikusnak látszó esendősége ellenére ez az apró adat Kálnoky lényeges alkati vonására vet fényt: hitt magában, értékeinek tudatában volt, és ahogy a hetvenéves Vas Istvánnak címzett versében írta, a magyar költészet „*győzelmesen vánszorgó karavánja*” tagjának tartotta magát.

Irodalmi hagyatékából ezúttal olyan művekre hívjuk fel a figyelmet, amelyek kevés föltűnést keltettek, és – ez a fő szempont – nem kerültek be kötetéibe. Vannak költők, akik aggályosan őrzik minden kéziratukat, ragaszkodnak piszkozataikhoz is. Kálnokytól távol állt ez a magatartás. Tékozlóan szórt el olyan füzeteket, amelyekbe – meglehet, hogy nehezen olvasható ákombákomokkal – remekművek csíráit, vázlatait rőtta bele. Kálnoky Lászlóné ügypártoló segítsége jóvoltából hozzájutottam egy ilyenhez. A füzet fele kimutatásokat, dokumentumokat tartalmaz. Ábécérendben, évenkénti listázás alapján gyűjti össze a magyar költők megjelenési adatait, verseik számát, jelezve publikusságuk mérhető arányát. A lapszéleken Kálnoky föltünteteti – piros betűvel – az első száz helyezett sorsszámát. Vegyük példának az 1972-es évet. Számadat nélkül idé-

zem: Illyés Gyula, Juhász Ferenc és Jékely Zoltán vezeti a listát, Kálnoky a középmezőny második felében foglal helyet, de ettől fogva minden évben előbbre kerül. A sikerre törekvésben van valami sportolói elszántság, amit egyáltalán nem érzett magától idegennek. Ismerői, barátai tudják (Vas István emlékirata is bizonyítja), mennyire komolyan vette például egy egri labdarúgócsapat felügyeletét.

A füzetben lapozva az egyik oldal tetején ezt az egyszerre szorongató és fenyegető kérdő mondatot olvassuk: KINEK MI KÖZE HOZZÁ? Címváltozatok következnek utána, egyet kivéve mindegyik áthúzza: VADON VÁROS. A VÁROS ÓVATOS ÉNEKEM. Végül ez maradt meg: LAKATLAN ÉVEK. Mélyről fakadó személyes vallomása ez Kálnokynak, talán ezért nem csiszolta tovább formailag, és ezért is mondott le közléséről életében – de arra volt gondja, hogy a kézirat megmaradjon. Számunkra bensőséges emberi dokumentum és eddig homályban lappangó rejtelmeket föltáró írás, a betegségtudat mások iránti önzetlenségéből titkolt kései föllobbanása:

*„Egyre ritkábban merészkedem
a város vadonába, ahol
üldözők nélkül is üldözött vagyok, hiszen
verseimben hordozom örök üldözömet,
a betegséget, amely megziháltat,
mint hogyha futnom kellene valaki
vagy valakik előtt.”*

Hatásos túlzással életének „legboldogtalanabb, legnyomorultabb időszakait” idézi föl ellenpontként, mert a város ostroma, az éhezés, a csonttá-bőrré fogyás idején is övé maradt a fiatalság, az egészség tudata, az életerő, a villamossággal feltöltött test biológiai optimizmusa. A rossz élményekre való visszaemlékezésben talált gyönyör érzése határozza meg a vers groteszk elégikumát:

*„Igen! Néha még az elrontott szerelem
keserves időszakát is visszakívánom,
mikor úgy állt belém a szenvedés,
mint a fogfájás, órákig tombolt, s úgy is állt ki,
ahogy a testi fájdalom szokott
váratlan fegyverszünetet kötni a szenvedővel.”*

Nosztalgiával emlékszik a féltékenység kinjára is, amelyet a sáros utcákat róva a testi kifáradással és szenvedéssel győzött le, végül céltalanul és vaktában lépegetve, élő holttestként „a rábámuló s hozzá szólni nem merő / járókelők között...”. Költői értékén kívül a kései Kálnoky életérzésének és magatartásának mélyre világító dokumentumaként is figyelmet érdemel ez a kéziratban hagyott nagyszerű panaszvers. A részben humorisztikus ŐSZIKÉK-et író Arany jajdul fel ilyen visszafojtott megrendültséggel egy-egy kiadatlan vagy töredékes, sóhajtásnyi strófában; Kálnoky is vállalhatta volna például a MÉG EZ EGYSZER... panaszát:

*„Még ez egyszer, még utolszor
Hadd zendüljön meg dalom;
Mért sebeim' rejtegetni?
Szégyen-e a fájdalom?”*

Még a szólni nem merő járókelők képzete is megvan Aranynál (a benső vérzés titkolásán kívül): „Egyedül a társaságban, / Ezerek közt egyedül...” A kimondatlanságra utaló három verszáró pont tovább erősíti a rokonság képzetét.

Ugyancsak kiadatlanok és ismeretlenek Kálnoky gyermekversei. Megható érzelmi kapcsolat fűzte második feleségének családjából származó fogadott unokájához. Egy gyermektelen idősebb férfi megszeret egy kislányt, aki ráadásul nem is Magyarországon él; bár már alighanem terhére van az utazás, elmegy Skandináviába, verseket visz és küld a kis Eszternek, szeretetből, de azért is, mert fél, hogy a gyerek elfelejtheti az anyanyelvét. Aggódva figyel a válaszokra, a címzett vagy a szülők visszajelzésére. Netán még rosszul is esik neki, ha észreveszi, hogy felületesen olvassák a küldeményt. Olyan vonás mutatkozik meg ebben a féltékeny ragaszkodásban, amelyet nemigen emlegetünk az egzisztencialista gyökerű pesszimizmus híveként elkönyvelt Kálnoky világszemléletéről szólva: hitt a fiatalokban és a jövőben, és nem tagadta a költészet pedagógiai szerepét, hatékonyságát.

Ugyanakkor nem akart vetélkedni azokkal a költőtársaival, akik a gyermekversműfajban klasszikus műveket alkottak, például Weöressel, Kormossal, Zelkkel. Egyszerű szavakat intéz egy idegenbe került kislányhoz, az aláíró, a versek küldője: a Papa. Akár tudatos szándék nélkül is a műfaj legjobb angol hagyományaira emlékeztetnek ezek a rögtönzések, többnyire valamilyen abszurd humor csillogása élteti őket.

*„Csapó Eszter hogyha felnő,
lesz belőle híres delnő,
lesz gyönyörű, fiatal nő,
lába előtt hever Malmó.”*

Gyermekbalesetek apró alkalmai, nyelvi és verselési játékosztön, találkozások és ajándékozások családi intimitásai ihletik a kis improvizációkat. Mítosz is kialakul a játékos állatok rendszeres szerepeltetéséből, a kislányt nyuszik, mackók, sünök, esetleg oroszlánok veszik körül, apró kalandjaik mulatságos hőstörténetekben örökítődnek meg, folidézójük maga is visszavágyódik – szomorkás öniróniával – a harmonikusabb állati létállapotba: öreg hím oroszlánként

*„Ketreceben ül mogorván
Rágódik Micike kosztján
Ül mogorván ketrecében
Mindig álmos nem levekeny
Visszaálmodja a prérít
Hol mások utól nem érik”*

A gyermekversek persze főleg dokumentumértékük miatt becsesek, és csak a tájékoztatás kedvéért, Kálnoky ihletének és kedélyének rétegzettségé bemutatása végett kerültek szóba. Nem hiányozhatnak azonban a kiadatlan művek vázlatos áttekintéséből azok az aforisztikus rövid versek, amelyek – négy-négy sorban – Kölcsey, Vörösmarty, Petőfi epigrammáira emlékeztető tömörséggel fogalmaznak meg életigazságokat, történelmi szentenciákat. Kettőt idézek közülük, az első inkább Kosztolányi rím-játékaira, csacsi rímeire, paródiáira emlékeztet, a másik Laforgue keserű fintoraira, akasztófahumorára:

„Ó, két kezem!
 Veletek élkezem
 és vétkezem,
 mióta létezem.”
 (KEZEIMHEZ)

„Az oroszok már Pest alatt.
 Mi lesz, ha felakasztanak?
 Egy különös tapasztalat
 kincsével leszek gazdagabb.”
 (TÁRGYILAGOSSÁG)

1980-ban kelteződött az ÁRNYÉKRAJZOK. Az árnyék afféle toposznak számít az irodalomtörténetben, sőt a képzőművészetben is: a satírozásra, az ábrázolt alak foltszerű egybemosására utalva a stilizálás reminiscenciáját kelti, egy lexikonunk a profil fekete színnel kitöltött körvonalaként, olcsó arcképpótlékként határozza meg. A születt Kálnoky számára is az ironikus önlebecsülés eszköze. Tucatszámra halmozza az árnyék tőből képzett szavakat és a vele alkotott összetételeket, s bár nem mondja ki, Chamisso Peter Schlemiljén kívül alighanem a Midasz- és Tantalusz-motívummal való tematikus kapcsolatot is kiaknázza, amit egy kivételes nyelvújító lelemény, hapax legomenon segítségével szuggerál, az ellehetetlenülés és az elehetetlenülés frivolságában bátor szójátékával.

„Az árnyékok hol egy sarokba gyűlnek
 hol kicsifrázzák az egész falat,
 halvány árnyékvezért választanak
 árnyékegyesületbe tömörülnek.
 Árnyékjövetelemnek megörülnek,
 ölelgetik alig várt árnyamat,
 megfekszik gyomromal és ágyamat,
 álmatlanul ellehetetlenülnek
 Kanalazom árnyék-levesemet
 árnyék-kanállal, muszáj hogy egyek
 valamit, árnyékport, árnyékszalámit.”

Árnyékrajzoknak is nevezhetnénk őket, mindenképpen a karikatúra és a pamflet műfaji vonzáskörében helyezkednek el olyan versek, mint az „AMIT A HEGYEN HALLANI” és az EGY KONKOLYHINTÓHÓZ. Közös poétikai sajátáguk, hogy gunyoros arckép festésével kezdődnek, és velős mondatokba, aforizmaszerű összefoglalásokba torkollanak. Közzétételükkel valószínűleg azért nem sietett Kálnoky, mert jó ízlése tiltakozott túlságosan könnyen fölismerhető arcképek festése ellen, nem akart baráti vagy őt tisztelő körből torzképeket szaporítani, elmarasztaló véleményt terjeszteni. Antihóseiben így is ráismerünk korunk bajnokaira, arra, akinek költői terméketlenségét „egy hozzánk közel álló személy / nem éppen költői termékenységé okozza”, vagy a névtelen levelet küldöző rágalmazóra, kistűlű szélhámosra.

„Csak annyit üzenek:
 a más nevében feladott levél
 a névtelen levélnél aljasabb tett,
 és hogy akárméért,
 mit a közéletben vagy az irodalomban
 tettem, minden felelősséget vállalok,
 s leleplezem, hogyha más tette azt
 az én nevemben.
 Remélem, olvasod e sorokat
 mert bizonyosra veheted,
 kiléted előbb-utóbb kiderül.
 S akkor bizony felelni kényszerülsz.”

Elég jól ismerjük ahhoz Kálnoky egyéniségét, hogy úgy sejtsük, nem óvatoskodásból vagy személyes kíméletből tartózkodott ilyesféle leleplező indulattal átitatott közleményei gyors publikálásától. Vezető állású irodalomtörténészekkel, kiadóigazgatókkal is bátran ujjat húzott, ha igazának tudatában érezte magát. Publicisztikáját és verseit magunk elé idézve utolsó évtizedében legfontosabb témái – vagy akár elementáris indulatai – közé sorolhatjuk azt az elszánt vitát, amelyet a magyar költészet „túlbugzó strászóival” folytatott a PSYCHÉ, a SZÁLKÁK, a JÖNNEK A HARANGOK ÉRTEM, a SZEGÉNY YORICK értékeit fölfedezni képtelen szűk látókörű bírálókat ellen: saját költészete megújhodása szerves része ennek az egyetemes magyar irodalom nemes érdekvédelmét célzó szabadságharcnak. Legfőbb olyan kéziratok közzétételét halogatta vagy tartotta vissza, amelyeket célzatosan személyesnek, közvetlenül személyes-pamfletszerűnek talált; inkább érdemtelenül is magára vette a „képzelt bünt”, mintsem hogy valótlanságot kenjen bárki másra (HA TÚLLÖVÜNK A CÉLON).

Kálnoky nem túl nagyszámú kiadatlan szövegének megjelentetése folyamatban van; egri pályakezdésének éveiből Szecsán Károly, ellenálló szellemet tükröző háborús lírájából Alföldy Jenő tett közzé figyelemre érdemes darabokat; újdonságokat ígér eddig legteljesebb versgyűjteményének jövőre várható kiadása is. A műfordító és a költő hatalmas termése elhomályosítja a prózai megnyilatkozásokat, pedig köztük is akadnak finom műelemzések, markáns vitairatok, a költői ars poeticát belülről megvilágító önreflexiók. A nemrégiben tragikus körülmények között meghalt képzőművész barát, Sugár Gyula kiállításának megnyitóján olvasta föl Kálnoky a következő mondatokat, amelyek Fülep Lajos művészetfilozófófiájára emlékeztető szellemben vázolják a művészi alkotás és a teremtő emlékezet kapcsolatának kardinális kérdését.

„Az élő színész vagy színésznő, bármilyen tehetséges legyen is, mindig belekever a személyével megtestesített fiktív drámába valami betolakodott elvet, valami aktuálisat és mindennapit. A marionettnek ezzel szemben nincs más élete és mozgása, mint az, amit a cselekvésből nyer. A cselekmény előrehaladása folyamán elevenedik meg, mint egy árny, amit feltámasztunk, elmondva neki mindazt, amit cselekedett s ami az emlékből lassan jelenlétté válik.

Íme, mennyire marionettszerűek Sugár Gyula figurái. Példázzák, hogy mindaz, amit a művész alkot, az emlékekből táplálkozik, s a műalkotás létrejöttét olyasformán kell elképzelni, hogy a művész álmodik, álma pedig olyan elemekből rakódik össze, melyek tudatában vagy tudatalattijában eddig is megvoltak, de mivel az álom feloldja gátlásait, ezek az elemek nem eredeti mivoltukban és sorrendjükben jelennek meg az alvó előtt, ahogyan a valóságban átélte őket. Az ébrenlét folyamán viszont a művész nem állítja helyre képén a valóságot álom előtti állapotába, hanem

az álom által megváltoztatott valóságot alakítja tovább, vagyis még jobban eltávolítja a mindennapi valóságtól, mint az álom. A műalkotás [...] mindig a valóság elváltozott álmokképeinek további elváltoztatása.”

Kálnoky az álom és a képzelet szféráinak közvetlen közelében helyezi el a költői alkotóerőt, azt követelve és várva tőle:

„Hadd szállja be a végtelent,
emelkedjék mind magasabbra,
míg madártávtól dereng
felé a földi dolgok arca.”

Richard Rorty

TIZENKILENCEDIK SZÁZADI IDEALIZMUS, HUSZADIK SZÁZADI TEXTUALIZMUS

Beck András fordítása

1

Némely múlt századi filozófus szerint az ideákon kívül nem létezik semmi. Századunkban pedig sokan abban a meggyőződésben frnak, mintha minden csupán szöveg volna. Ez utóbbiakat „textualistáknak” fogom nevezni. Az irodalomelmélet úgynevezett „yale-i iskolájára” gondolok például, mely Harold Bloom, Geoffrey Hartman, J. Hillis Miller és Paul de Man körül csoportosul, olyan francia „poszt-strukturálista” gondolkodókra, mint Jacques Derrida és Michel Foucault, történészekre, mint Hayden White, és társadalomtudósokra, mint Paul Rabinow. Egyikük-másikuk Heidegger gondolataiból indul ki ugyan, összességében azonban a filozófia szerepe inkább csak áttételes. Az iménti nevekkel fémmjelzett szellemi irányzat súlypontját nem a filozófia adja, hanem az irodalomkritika. A következőkben e mozgalom, valamint a XIX. század idealizmusa közötti rokon vonásokra, illetve különbségekre szeretnék rámutatni.

Először is mindkét szellemi irányzat hasonló módon helyezkedik szembe a természettudományokkal. Egyikük sem tekinti a tudóst a kultúra reprezentánsának vagy tudományos ismereteinket mindennél előbbre valónak. Azt bizonygatják, hogy létezik egy, a tudományostól eltérő s valamiképp emelkedettebb szemlélet is. S nem szeretnék, ha az emberi szellem legnagyobb tettét a „tudományos módszer” alkalmazásában és kiterjesztésében látnánk. Mindkettő olyan önképet és olyan retorikai eszközöket kínál, melyek a C. P. Snow elnevezte „irodalmi kultúrát” jellemzik.

Hasonlóságukat az a közös meggyőződés fűzi még szorosabbra, hogy az emberi gondolatokat és az emberi nyelvet sohasem áll módunkban összevetni a meztelen, közvetítés nélküli valósággal. Az idealisták Berkeley tételéből indultak ki: „egy idea csak egy másik ideára hasonlíthat”. A textualisták kiindulópontja szerint pedig minden prob-